

## ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

### CONCEPTS AND ELEMENTS OF THE CONSTITUTIONAL ORDER: SOME ASPECTS

**Бєлов Д.М.,**

*доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного права  
та порівняльного правознавства  
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

**Гаврилко В.С.,**

*юридичний факультет  
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Висвітлено поняття та елементи конституційного ладу. Досліджуються особливості зміни конституційного ладу за умови зміни парадигми конституціоналізму. Вказуються окремі особливості елементів конституційного ладу.

**Ключові слова:** конституційний лад, конституціоналізм, парадигма конституціоналізму, елементи конституційного ладу.

Освещены понятие и элементы конституционного строя. Исследуются особенности изменения конституционного строя при условии изменения парадигмы конституционализма. Указываются отдельные особенности элементов конституционного строя.

**Ключевые слова:** конституционный строй, конституционализм, парадигма конституционализма, элементы конституционного строя.

Deals with the concept and elements of the constitutional order. The features of the constitutional system provided a paradigm shift constitutionalism. Identifies some features elements of the constitutional order.

**Key words:** constitutional order constitutionalism, constitutionalism paradigm, elements of the constitutional order.

**Постановка проблеми.** У світі постійно здійснюються політичні реформи. Їх головним джерелом і найважливішим засобом здійснення є реформування конституційного ладу країн. Це зумовлено тим, що системна політична реформа здійснюється з метою забезпечення динамічного розвитку державності, створення передумов для підвищення реальної ролі структур громадянського суспільства, а також упровадження демократичних інститутів, що відповідає світовим моделям розвитку сучасних демократичних держав. При цьому, як стверджує М. Оніщук, питанням конституційного ладу в Україні є визначальним на денному політичному порядку впродовж усього періоду державності. Як відомо, Україна – ще достатньо молода держава, хоч і вже має власну конституційну історію.

**Стан дослідження.** Різноманітним науковим підходам щодо визначення поняття «конституційний лад» і його основних характеристик, в тому числі в історичному аспекті, присвячені праці багатьох вчених, зокрема, серед українських слід виділити таких, як М. Баймуратов, О. Батанов, Ю. Бисага, В. Кампо, Я. Ленгер, М. Орзіх, В. Погорілко, І. Словська, П. Стецюк, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та інші. Зарубіжна конституційна доктрина значно більшу увагу приділяє питанню інтернаціоналізації конституційного ладу (праці С. Авак'яна, М. Баглая, Є. Венізелоса, Б. Ебзєєва, Д. Цацоса, С. Флогітіса, Є. Маганаріса, Д. Фельдмана, Т. Хабрієвої, К. Хессе, В. Зорькіна, Р. Ромашова, Ю. Тихомирова, В. Чиркіна та ін.).

**Виклад основного матеріалу.** Розвиток сучасної парадигми конституціоналізму, а також необхідність теоретико-правового осмислення інтенсивних процесів державотворення, що відбуваються в сучасній Україні, змушують звернутися до аналізу змісту та

сутності цілої системи фундаментальних категорій, які застосовуються в сучасному конституціоналізмі. Однією з таких базових категорій слід визнати «конституційний лад».

«Конституційний лад» виступає складовою частиною «конституціоналізму» як ширшого поняття. Він відображає конкретний устрій держави та суспільства й «означає перетворення теоретичної моделі в політичну та правову реальність» [1, с. 45].

У науковій літературі поняття «конституційний лад» відрізняють від таких понять, як «суспільний лад» та «державний лад», що застосовувалися в радянському законодавстві й науці державного права [2, с. 3-4]. В. Погорілко вважав, що конституційний лад – це система суспільних відносин, передбачених і гарантованих конституцією та законами, прийнятими на її основі і відповідно до неї [3, с. 100]. За своєю суттю, зазначає Ю. Шемшученко, конституційний лад становить собою певний тип конституційно-правових відносин, зумовлений рівнем розвитку суспільства й держави [4, с. 11]. У зв'язку з цим у юридичній літературі висловлюється думка про те, що поняття конституційного ладу розвивається з категорії суспільного й державного ладу [5, с. 8-11], а узагальнено конституційний лад визначається як сукупність усіх правовідносин, спричинених і закріплених конституцією [6, с. 50].

Таким чином, поняття «конституційний лад» поряд з поняттям «конституціоналізм» відіграє роль так званої системоутворюючої категорії парадигми конституціоналізму і, більше того, практики конституційно-правового будівництва. Це поняття є найбільш загальним за рівнем логічного узагальнення поняттям науки конституційного права. Об'єкти його вивчення збігаються з предметом пізнання нау-

ки конституційного права в цілому. Саме це дозволяє вченим-правознавцям досить правильно охарактеризувати «конституційний лад», як «основну інтегруючу» та «граничну» категорію науки конституційного права [7, с. 17].

Про конституційний лад ведуть мову в подвійному розумінні: формальному та змістовному. У першому випадку під цим терміном розуміють сам факт наявності в суспільстві та державі устрою, що базується на конституції, якою керується держава. Такий підхід означає, що будь-яке суспільство та держава, яка ґрунтується на конституції, можуть називатися конституційними та мають конституційний лад, безвідносно щодо змісту наявної у них конституції.

Проте в науці конституційного права поняття «конституційний лад» використовується частіше в іншому, змістовному, сенсі, коли під ним розуміють лише такий суспільний та державний лад, який відповідає певним вимогам. Перш за все мова йде про визнання та гарантованість прав і свобод людини та громадянина, розподіл державної влади, демократичну форму державного правління тощо [8, с. 36].

Конституційний лад не слід ототожнювати з державним ладом. Останній є явищем більш вузьким. На відміну від державного ладу, конституційний лад завжди передбачає наявність в державі конституції. Якщо необхідними ознаками конституційного ладу є народний суверенітет, виборність влади, розподіл державної влади, непорушність і невідчужуваність загально визнаних прав і свобод людини, то державний лад може і не містити всіх цих ознак. У юридичній науці проблемам конституційного ладу була приділена достатня увага. Їх почали вивчати ще в початковий період радянської історії. Проте більш конкретно питання про поняття та конституційний зміст суспільного ладу з особливою гостротою постало після прийняття Конституції СРСР 1936 р. Вона, як відомо, відкривалася главою «Суспільний лад» [9].

У подальшому в Конституції СРСР 1977 р. вже весь перший розділ був присвячений цьому і називався «Основи суспільного ладу та політики СРСР» [10]. У свою чергу, конституції союзних республік дублювали структуру Конституції СРСР і також починалися з аналогічних глав або розділів<sup>1</sup>. Таким чином, можна говорити про те, що з точки зору укладачів радянських конституцій саме основи суспільного ладу є головним, основним у конституційних положеннях. З них випливало все інше, включаючи права та свободи радянських громадян.

У юридичній науці поняття «конституційний лад» стало досить активно використовуватися крізь призму «загальнонародної держави». Одним з перших розробників цієї проблеми був Ю. Єременко. У його розумінні конституційний лад становить собою «систему панівних економічних, політичних та ідеологічних відносин в їх конституційній формі ви-

раження, які втілюють повновладдя (суверенітет) ... народу та визначають сутність і основні риси ... суспільства в цілому» [11, с. 18]. В основі цього визначення лежить характер і види суспільних відносин, що становлять зміст конституційного ладу у правовій формі їх прояву. Саме тому, вважаємо, автор правий, говорячи про можливість розглядати поняття «конституційний лад» і «як сукупність конституційно-правових відносин».

Конституційний лад органічно входить до суспільного ладу, що безпосередньо пов'язаний з його конституційною регламентацією, реалізацією та охороною конституційних приписів. Іншими словами, конституційний лад є тією частиною суспільного ладу, яка безпосередньо пов'язана з його конституційними основами. Оскільки вся історія конституційного законодавства переконливо свідчить про те, що в ньому втілюються лише певні сторони суспільного ладу, Ю. Єременко вважає за необхідне встановити специфіку конституційного (державно-правового) змісту суспільного ладу. Призначення конституційного законодавства при цьому ним не зводиться до закріплення одних лише відносин державного володарювання. «Цілком очевидно, що влада здійснює регулюючий вплив на всі елементи суспільного ладу, а тому втілює основні його риси. Але й сама влада є елементом суспільного ладу, а тому втілює основні його риси» [12, с. 19].

У якості складової частини суспільного ладу, на думку Ю. Єременка, конституційне законодавство має регламентувати правову основу державного та суспільного життя. При цьому правова основа, з одного боку, пронизує всі основні соціальні (економічні, політичні, ідеологічні) сфери суспільного ладу, а з іншого, – займає самостійне місце. «Якщо соціальні основи характеризують ... суспільство в його горизонтальному зрізі, то правова – у вертикальному» [11, с. 21-22].

Слід зазначити, що радянською юридичною наукою конституційний лад розглядався виключно як галузь соціально-класових відносин. Конституційні основи суспільного ладу в своїй єдності розкривають загальні умови існування класів, здійснення свободи особи, висловлюють соціалістичний тип, характер відносин не тільки всередині радянського суспільства, а й на міжнародній арені [13, с. 6]. У той же час подібне розуміння конституційного ладу, будучи адекватним відображенням політико-правових поглядів соціалістичної адміністративно-командної системи, зіграло свою позитивну роль. У контексті вищевикладеного слід акцентувати увагу на тому, що в конституційному законодавстві СРСР сам термін «конституційний лад» з'явився в зв'язку із заснуванням поста Президента СРСР і зміною редакцій ст. ст. 6 і 7 Конституції СРСР 1977 р. У конституційному законодавстві РРФСР такий термін був офіційно введений І 3'їздом народних депутатів РРФСР після зміни ним редакції ст. 7 Конституції РРФСР 1978 р., що заборонила «створення та діяльність партій ..., які мають на меті насильницьку зміну радянського конституційного ладу ...» [14].

<sup>1</sup>Див., наприклад: Глава I Конституції (Основного Закону) РРФСР 1937 року; Розділ I Конституції (Основного Закону) УРСР 1937 року; Розділ I Конституції (Основного Закону) РРФСР 1978 року.

На початку 1990-х рр. з'явилися якісно нові тенденції в процесі конституційного розвитку України. Виділялися основні елементи подальшого розвитку конституційного ладу України, якими, на думку Ю. Тодика, є народовладдя, розподіл державної влади, республіканська форма правління, різноманіття форм економічної діяльності [13, с. 275].

Принципово новим у становленні конституційного ладу нової України є визнання людини, її прав і свобод найвищою соціальною цінністю. Не людина має слугувати владі, а влада повинна стояти на захисті прав і свобод людини, оскільки визнання, дотримання та захист прав і свобод людини стало відтепер головним обов'язком державної влади. Ці головні напрямки та аспекти сутнісної

характеристики Конституції «присутні у всіх конституційних інститутах та нормах і з більшою або меншою мірою формальної визначеності виражаються в державно-правовій регламентації влади, суверенітету та свободи особи в нашому суспільстві» [14, с. 5].

**Висновки.** Однак демократична конституція не лише встановлює межі дії держави, компетенцію її основних органів і ступінь їх втручання в життєдіяльність людини, але й являє собою юридичні основи непорушності громадянського суспільства, прав людини. Конституційний лад має сприяти нормальному, природному, об'єктивно сприятливому процесу розвитку суспільства, а не служити йому гальмом або ж дестабілізувати його [1, с. 47].

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Виноградов В. Становление конституционализма в монархической России : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права ; история политических и правовых учений» ; 12.00.02 «Конституционное право ; муниципальное право» / В. Виноградов. – М. : РГБ, 2003. – 198 с.
2. Румянцев О. Основы конституционного строя: понятие, содержание, отражение в конституции / О. Румянцев // Государство и право. – 1993. – № 10. – С. 3–4.
3. Погорілко В., Федоренко В. Конституційне право України : підручник / За заг. ред. проф. В. Погорілка. – К. : Наукова думка ; Прецедент, 2006.
4. Конституційне право України. Академічний курс : підручник : У 2 т. / За заг. ред. Ю. Шемшученка. – К. : Юридична думка, 2008. – Т. 2 – С. 11–13.
5. Тодыка Ю. Основы конституционного строя / Ю. Тодыка. – Х. : Факт, 1999.
6. Шаповал В. Сучасний конституціоналізм / В. Шаповал. – К. : Юрінком Інтер, 2005.
7. Богданова Н. Понятия науки конституционного права: опыт аналитического и синтетического подходов к построению их системы / Н. Богданова // Вестник Московского университета. Серия «Право». – 1999. – № 5. – С. 17–18.
8. Румянцев О. Основы конституционного строя: понятие, содержание, отражение в конституции / О. Румянцев // Государство и право. – 1993. – № 10. – С. 34–37.
9. Конституция (Основной Закон) СССР 1936 года // Известия ЦИК Союза ССР и ВЦИК. – 1936. – № 283. – 6 декабря.
10. Конституция (Основной Закон) СССР 1977 года // Известия ЦИК Союза ССР и ВЦИК. – 1978. – № 121. – 8 июня.
11. Еременко Ю. Советская Конституция и законность / Ю. Еременко. – Саратов, 1982. – 224 с.
12. Тацій В. Проблеми становлення сучасного конституціоналізму в Україні / В. Тацій, Ю. Тодика // Право України. – 2001. – № 6. – С. 5–8.
13. Тодыка Ю. Конституция Украины: проблемы теории и практики / Ю. Тодыка. – Х. : Факт, 2000. – 418 с.
14. Кабышев В. Становление конституционного строя России / В. Кабышев // Конституционное развитие России : межвуз. науч. сб. – Саратов, 1993. – С. 4–9.
15. Белов Д., Ленгер Я. Парадигма конституціоналізму як категорія конституційного права України / Д. Белов, Я. Ленгер // Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії : матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 30 – 31 березня 2013 р. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2013. – 256 с.
16. Белов Д. Парадигма конституціоналізму: теоретичні питання / Д. Белов // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2012. – Вип. 18. – С. 57–60.
17. Белов Д. Парадигма українського конституціоналізму: правова сутність та зміст / Д. Белов // Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки». – 2012. – № 4. – Ч. I. – С. 32–35.
18. Byelov D., Kovach Ju., Lenger Ya. The Paradigm of Constitutionalism / D. Byelov, Ju. Kovach Ya. Lenger // Ponatie a character prava : zbornik prispevkov z medznarodnej vedeckej konferencie (27 februara 2014). – Bratislava, 2014. – S. 55–60.
19. Byelov D., Lenger Ya., The Paradigm of Constitutionalism as a Philosophical-legal Category / D. Byelov., Ya. Lenger // Науковий вісник УжНУ. Серія «Право». 2013. – Т. 1. – Вип. 23. – Ч. 2. – Р. 123–126.
20. Белов Д., Якимович Я. Поняття та елементи конституційного ладу: теоретико-правові засади / Д. Белов, Я. Якимович // Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні : матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Херсон : Гельветика. – 2014. – С. 55–56.